

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2024 (Ekim/October)

Kafdağı Mitosunun Tefsirlerdeki Yansımaları

Reflections of The Kafdağı Mythos In Tafsir

انعكاسات أسطورة جبل الكاف في التفسير

Hüseyin Zamur

Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı

Assistant Professor, Dicle University, Faculty of Theology

Basic Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences,

Diyarbakır, TÜRKİYE

Huseyin.zamur@dicle.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6598-2143>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 02/08/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 29/10/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 22/10/2024

Atıf / Citation: Zamur, Hüseyin. “Kafdağı Mitosunun Tefsirlerdeki Yansımaları”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Ekim/October, 2024), 478-497.

<https://doi.org/10.31121/tader.1527169>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-

NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAř / TÜRKİYE

Öz

Dağlar birçok inançta birbirinden farklı sebepler nedeniyle kutsal sayılmıştır. Dağların ihtişamlı ve ulaşılması zor olan yerler olması onların birçok kültürde kutsal sayılmasına neden olduğu düşünülebilir. Semavî dinlerde dağlar, peygamberlerin sığındığı ve vahiy aldığı yerler olması hasebiyle büyük bir önem taşımaktadır. Kafdağı ise dağların bu kutsallığından nasiplenmiş ancak ulaşılmazlığı ve bilinmezliği temsil eden bir dağ olarak karşımıza çıkmıştır. Kafdağı'yla ilgili anlatılar özellikle Doğu ve Ortadoğu kültürlerinde yaygınlık kazanmıştır. Bu anlatılar bazı İslam âlimleri tarafından da rağbet görmüş ve kimi tefsirlerde bazı âyetler bunlar üzerinden yorumlanmıştır. Tefsirlerde kutsal metinlerin bu anlatılar üzerinden yorumlanması kutsal metinlerdeki bazı âyetlerin nüzulüne aykırı bir biçimde yeniden yorumlanmasına neden olmuştur. Oysaki sağlam temellere dayanmayan bu anlam inşası beraberinde âyetlerin yanlış anlaşılmasına ve bu tefsirleri okuyanlar tarafından rivâyetlerin sahih kabul edilmesine sebebiyet vermiştir. Bu nedenle çalışmada Kafdağı hakkındaki birçok tefsir kaynağından istifade edilerek konu hakkında rivâyetler serdedilmiş ve müfessirlerin bu konudaki görüşlerine başvurulmuştur. Ayrıca bu rivâyetlerin söz konusu âyetler ile olan münasebetleri tartışılmış, rivâyetlerin sıhhati ve rivâyetlerdeki bilgilerin tarihi ve bilimsel gerçekliğe aykırı olup olmadıkları değerlendirilmiştir. Rivâyet ve tasavvufî tefsirlere nazaran dirayet tefsirlerinde Kafdağı hakkında aktarılanlara daha ihtiyatlı yaklaşıldığı ve modern dönemde bunların reddedildiği görülmüştür. Ancak aktarılan rivâyetlerin sıhhati bir tarafa rivâyetlerdeki bilgiler, dönemin kozmolojik anlayışını ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Âyet, Rivâyet, Kafdağı, Mit.

Abstract

Mountains have been considered sacred in many beliefs for various reasons. It can be thought that the fact that mountains are magnificent and difficult-to-reach places has caused them to be considered sacred in numerous cultures. In the Abrahamic religions, mountains hold significant importance as places where prophets sought refuge and received revelations. Mount Qaf, in particular, emerges as a symbol of this sacredness, representing both inaccessibility and mystery. Narratives about Mount Kaf have become widespread, especially in Eastern and Middle Eastern cultures. These narratives have also been popular with some Islamic scholars, and some verses have been interpreted through them in some commentaries. The interpretation of the holy texts through these narratives in commentaries has caused some verses in the holy texts to be reinterpreted in a way that is contrary to their revelation. However, this construction of meaning that is not based on solid foundations has caused the verses to be misunderstood and the narrations to be accepted as authentic by those who read these commentaries. For this reason, in this study, narrations on the subject were presented by using many sources of interpretation about Mount Qaf and the opinions of the commentators on this subject have been referenced. In addition, the relations of these narrations with the verses in question were discussed, and the authenticity of the narrations and whether the information in the narrations contradicted historical and scientific reality were evaluated. It was seen that in the interpretations of acumen, compared to narrations and mystical interpretations, the narrations about Mount Qaf were approached more cautiously and were rejected in the modern period. However, aside from the authenticity of the narrations, the information in the narrations is quite important in terms of revealing the cosmological understanding of the period.

Keywords: Commentary, Verse, Narration, Qaf Mountain, Myth.

الخلاصة

تعتبر الجبال مقدسة في العديد من المعتقدات لأسباب مختلفة. يمكن القول أن السبب وراء هذا الاعتقاد في العديد من الثقافات كون الجبال أماكن مهيبية ويصعب الوصول إليها. لقد كان للجبال أهمية كبيرة في الأديان السماوية باعتبارها أماكن لجأ إليها الأنبياء وتلقوا فيها الوحي. أما جبل قاف فهو قد استفاد من هذه القدسية للجبال، لكن من جهة أخرى وبسبب عدم إمكانية الوصول إليه وعدم معرفته انتشرت الروايات حول جبل قاف على نطاق واسع خاصة في الثقافات الشرقية والشرقية أوسطية. وقد شاعت هذه الروايات أيضاً من قبل بعض علماء المسلمين وتم تفسير بعض الآيات من خلال هذه الروايات. وفي نهاية المطاف، أدى تفسير النصوص المقدسة من خلال هذه الروايات في بعض التفاسير إلى إعادة بناء المعنى لبعض الآيات في النصوص المقدسة. إلا أن هذا البناء الذي لا يستند إلى أسس متينة أدى إلى إساءة فهم الآيات وقبول الروايات

على أنها صحيحة عند من يقرأ هذه التفاسير. ولهذا السبب، فقد تمت الاستفادة في هذه الدراسة من العديد من مصادر التفسير في جبل قاف، والرجوع إلى آراء المفسرين في هذا الموضوع. كما نوقشت علاقة هذه الروايات بالآيات موضوع البحث، ونوقشت علاقة هذه الروايات بالآيات محل البحث، وتم تقييم مدى صحة الروايات، وما إذا كانت المعلومات الواردة في الروايات مخالفة للواقع التاريخي والعلمي. وقد لوحظ أنه بالمقارنة مع التفسير الروائي والتفسير الصوفي، فإن الروايات المتعلقة بجبل قاف قد تم تناولها بحذر أكبر في التفسير بالروايات في التفسير بالمأثور، وقد تم رفض هذه الروايات في العصر الحديث. ومع ذلك، وبصرف النظر عن صحة الروايات، فإن الروايات مهمة للغاية من حيث الكشف عن الفهم الكوني للفترة.

الكلمات الرئيسية: التفسير، الآية، الرواية، جبل القاف، الأسطورة.

Giriş

Kutsal dağ kültü hemen hemen tüm kültürlerde bulunmaktadır. Dağların ulaşılması zor zirvelere sahip ve dolayısıyla göğe yakın olmasının onların kutsal görülmesine neden olduğu söylenilebilir. Bazı dinlerde ise dağlar, tanrı ya da tanrıların ikametgâhı veya Allah-tanrıdan vahiy alındığına inanılan mekânlar olarak kabul edilmektedir. Nitekim Uzak Doğu’da, Japonya’da tarihi efsane ve mitolojik hikâyelere konu olmuş bölgenin en büyük dağı olan Fuji dağı (富士山 -Fuji-san) kutsal kabul edilmektedir.¹ Yine Çin’de Budizm dininin kutsal kabul edilen dört dağından en yükseği olarak bilinen Emei Dağı (峨眉山; pinyin: Éméi Shān), aydınlanmanın ve uyanışın mekânı olarak kabul edilir.² Aynı şekilde Hindistan’da Meru Dağı (मेरु पर्वत) dünyanın sütunu ve merkezi olarak kabul edilirken³ Yunan mitolojisinde de Olimpos Dağı (Ὀλυμπος, Olympos) kutsal kabul edilmekte ve tanrıların bu dağın başında yaşadığına inanılmaktadır.⁴ Dünyanın merkezi veya kaynağını temsil eden kutsal dağ inancı Ural-Altaylar’da, Mezopotamya’da, Cermenler’de, hatta Malay pigmeleri gibi kavimlerde de görülür.⁵ Diğer kültürlerde olduğu gibi semavi dinlerde de dağ kültü büyük önem arz etmektedir. Yahudilikte Kudüs’ün tanrının şehri ve bu şehirde bulunan Sion Dağının da onun dağı olduğuna inanılmakta ve kutsal metinlerde onun bu dağa indiği ve bu dağın onun ikametgâhı olduğuyula ilgili tasvirler bulunmaktadır. Hatta Yehova bir dağ tanrısı olarak betimlenmektedir.⁶ Hristiyanlıkta ise Hz. İsa’nın üzerinde çarmıha gerildiğine inanılan Zeytin dağı kutsal kabul edilmektedir. Hatta bu dağın zirvesinin (Golgotha) manevi olarak yeryüzünü sardığı düşünülmektedir.⁷ İslam dininde ise Allah’ın zaman ve mekândan münezzehe olduğu düşünüldüğünden hiçbir dağ ona nisbet edilmemiştir.⁸ Dolayısıyla İslam dininde dağlar ancak vahyin mekânı veya bir ibadetin icra edildiği bir yer olması hasebiyle kutsal görülebilmiştir. Nitekim Arafat dağı ve Nûr dağı bu türden dağlardır. Kur’an’da dağlar daha çok Allah’ın kudretinin tecelli ettiği yerler veya yeryüzünün sağlam olmasını sağlayan objeler olarak tasvir edilmek-

¹ Wikipedia, “Fuji Dağı” (Erişim 06 Ocak 2023).

² Wikipedia, “Emei Dağı” (Erişim 06 Ocak 2023).

³ Wikipedia, “Meru Dağı” (Erişim 06 Ocak 2023).

⁴ Wikipedia, “Olimpos Dağı” (Erişim 06 Ocak 2023).

⁵ Kürşat Demirci, “Kafdağı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/144.

⁶ *Kitab-ı Mukaddes* (Erişim 06 Ağustos 2024), Mez.2:6, 20:2, 76:2,133:3; Dan.9:16; Çık.24:16-18. Mustafa Baş, “Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2013), 170-171.

⁷ Baş, “Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü”, 167, 171.

⁸ Semavî Kitapların Tanrının yerine dair karşılaştırmalı argümanları için bkz. Ruhullah Öz, *Tanrı’nın Kimliği: Semâvi Kitapların Betimledikleri Tanrı Tipolojileri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023), 327. Kur’an’da Allah’a atfedilen cihet ve mekân temalı nasların yorumlanmasına dair bkz. Ruhullah Öz, *Fahreddin e-Râzî’nin Perspektifinden Antropomorfizm ve Tenzih* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 257. Allah-mekan ilişkisinin akli ve nakli temellendirmeleri için bkz. Ruhullah Öz, “Fahreddin er-Razi’nin Tanrı Tasavvurunu Üzerine İnşa Ettiği Yedi Öncül”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/22 (2019), 230-249.

tedir.⁹ Ancak semavî dinlerin tümünde dağlara atfedilen bu kutsallığın vahiy veya ilahi olanın tezahür yeri şeklindeki bir inanıştan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Kafdağı ise semavî ve diğer dinlerde aktarılan kutsal dağ inancının ötesinde bir anlatıya sahiptir. İlkel ve mitolojik anlatılarda yeryüzünün yaratılışının merkezinde görülen bu dağın bazen gökyüzünü taşıyan bir çadırın ana sütununu, bazen kara parçasını çevreleyen bir yapıyı, bazen ulaşılmaz uzak mekânı, bazen de ötesi bilinmeyi simgelediği görülmektedir. Aktarılan kimi anlatılarda tüm dağlar bu dağa kökleriyle bağlıdır. Kafdağı'yla ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların daha çok bu dağın Türk ve diğer kültürlerin hikâye ve şiirlerindeki yeri ve Kafdağı'nın İslam kültüründeki hakikati üzerine yapılan genel değerlendirmelerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmalarda tefsirlerde geçen bazı anlatımlara değinilmişse de tefsir özelinde müstakil herhangi bir çalışma yapılmamıştır.¹⁰ Dolayısıyla böyle bir ihtiyacı karşılamaya matuf olmak üzere kaleme alınan bu çalışmada, tefsirlerde bu dağ hakkında nakledilen rivâyetler aktarılmış ve bu rivâyetler İslam âlimlerinin görüşleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili bütün tefsirlerde aktarılan rivâyetleri aktarmak çalışmanın hacmini aşacağından ve genellikle rivâyetler birbirinin tekrarı mahiyetinde olduğundan sadece İslam âlimlerinin geneli tarafından kabul görmüş belli bazı Sünnî ve Şîî tefsirlerden nakillerde bulunmuştur. Aynı endişeyle rivâyetlerdeki ifadeler birebir çevrilmemiş rivâyetler özet mahiyetinde aktarılmıştır.

1. Tefsir Anlatılarında Kafdağı

Mitolojik öğeler barındıran Kafdağı'yla ilgili anlatılar Yahudi ve Hristiyan kültüründen ziyade İslam kültüründe daha fazla rivâyet edilmiştir.¹¹ Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan doğruya bu dağ hakkında herhangi bir bilgi yok iken özellikle bir sûrenin adı olup hurûf-ı mukattaa olarak sûrenin başında geçen ve bu kelimeye benzer olan (Kaf) harfi ile bu dağın kastedildiği düşünülmüştür. Bu nedenle tefsir, tarih ve edebiyat literatüründe bununla ilgili birçok rivâyet aktarılmıştır. Bazı rivâyetlerde somutlaştırılarak aktarılan bu dağın dünyayı kuşattığı ve coğrafi bir yerde var olduğu söylenmiştir.¹² Kafdağı hakkındaki rivâyetler bulabildiğimiz kadarıyla tefsir kaynaklarında muhtelif âyetlerin tefsirinde geçmektedir.¹³

⁹ *Diyanet Vakfı Meali* (Erişim 06 Ağustos 2024), el-A'râf 7/143, en-Nebe' 78/7, el-Gâşiyeh 88/19.

¹⁰ Demirci, "Kafdağı", 24/144; Ahmet Tüzel, "Türk Halk Hikâyelerinde Kâf Dağı Motifi Üzerine Bir İnceleme", *TÜRKBİTİG Kültür Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2022), 128-136; Adil Eğiter, "Kafdağı Mitolojisi", *Tarih Mecmuası* 5 (1970), 85-87; Betül Sena Erdoğan, *Klasik Türk Şiirinde Kafdağı ve Hüma* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2023).

¹¹ Demirci, "Kafdağı", 24/144; Mukatil İbn Süleyman, *Tefsîru Mukâtil* thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2003), 2/599; 4/109, 521; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-beyân*, thk. Ebu Muhammed İbn 'Aşûr. (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001), 4/101, 521; Ebû'l-Fazl Reşîdüddin Ahmed b. Ebû Saîd Meybûdî, *Keşfü'l-esrâr ve 'uddetü'l-ibrâr*, thk. Hikmet Ali Aşgar (Tahran: Emîr Kebîr, ts.), 9/374; Nasr b. Muhammed b. Ahmed Semerkandî, *Tefsîru Ebî'l-Leyl* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1993), 3/331-575.

¹² Demirci, "Kafdağı", 24/144.

¹³ "Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, sonra arşa istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır; her biri belirlenmiş bir vakte kadar akıp gitmektedir..." (er-Ra'd 13/2), "Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O'dur." (İbrâhîm 14/32), "Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir defîne vardı; babaları ise iyi bir adamdı..." (el-Kehf 18/82), "İman edip de iyi davranan kimseye gelince, onun için de en güzel bir karşılık vardır. Ve buyruğumuzdan, ona kolay olanı söyleyeceğiz." (el-Kehf 18/88), "Onları sarsmasın diye yeryüzünde bir takım dağlar diktik. Orada geniş geniş yollar açtık; ta ki maksatlarına ulaşsınlar." (el-Enbiyâ 21/31), "O, gökleri görebildiğiniz bir direk olmaksızın yarattı, sizi sarsmasın diye yere de ulu dağlar koydu ve orada her çeşit canlıyı yaydı..." (Lokmân 31/10), "Süleyman, "Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim" dedi. Nihayet gözden kaybolup gittikleri zaman" (Sâd 38/32), "Hâ,

1.1. Rivâyet Tefsirlerinde Kafdağı

Konuyla ilgili ulaştığımız ilk rivâyetler Mukâtil b. Süleymân'ın (ö. 150/767) tefsirinde yer almaktadır. Mukâtil, el-Kehf 18/82. âyetini tefsir ederken bu âyette sözü edilen Zülkarneyn'in Kayser diye de anıldığını ve Kafdağı'nın üzerinde ruhunun alındığını ve bu dağın dünyayı çevrelediğini söylemiştir.¹⁴ O yine el-Kâf 50/1. âyetinin tefsirinde şöyle demiştir:

“Kaf, dünyayı çevreleyen yeşil zümrülden bir dağdır. Gökyüzünün rengi ondan gelir. Yarattı-mış hiçbir şey ona benzemez. Tüm dağlar ona bağlıdır. O, tüm dağların ötesindedir ve tüm dağların kökleri ondan gelir. Allah (cc.) bir yerde zelzele meydana getirmek istediğinde ya-nındaki meleğe Kafdağı'nın bir kökünü sallamasını emreder ve o yerde deprem oluşur. O, Al-lah'ın ilk yarattığı dağdır. Daha sonra Ebu Kubeys dağı yaratılmıştır. Safa'nın altında olduğu dağ odur. Kafdağı'nın arkasındaki Hicâb'dan sonra bir dağ vardır ki orada güneş batır. Sâd 38/32. âyetinde zikredilen (الْحِجَاب)'dan maksat işte bu Hicâb dağdır. Hicâb'ın arkasındaki bu dağ bir insanın yüzüne benzer, kalbi ise Allah korkusu taşıma konusunda meleklerin kalbine benzer. Bu dağ Güneşin arkasında battığı Hicâb'dan sonradır. Hicâb ise Kafdağı'ndan bir yıl yürüyüş mesafesinden sonra gelir. Her ikisinin arasında karanlık vardır. Güneş Hicâb'tan son-raki dağın eteklerinde batır. Sâd 38/32. âyetinde bahsedilen Hicâb'dan maksat işte bu dağdır. el-Meryem 19/17. âyetinde de Hicâb dağ anlamında kullanılmıştır.”¹⁵

Mukâtil yine el-İnsân 76/1. âyetini tefsir ederken Âdem'in yaratılmasıyla bağlantılı olarak aktardığı bir rivâyette râviyi belirtmeden şöyle demiştir: “... Allah meleklerden olan cin kabilesinin önderliğindeki Haris isminde olan İblis'i görevlendirdi. Bu kabile yeryüzünde bulunan cinleri Hicâb'ın arkasındaki karanlığa sürünceye kadar kovaladı. Hicâb güneşin arka-sında ve eteğinde battığı dağdır. Bu dağ ile Kafdağı arasında bir yıl yürüme mesafesi vardır. Bu mesafenin tümü karanlık ve (ماء قائم) havada duran sudan ibarettir...”¹⁶ Taberî (ö. 310/923) de Sa'îd b. Cübeyr'den (ö. 94/713) el-Kâf sûresinin ilk âyetinde geçen “Kaf” sözüyle dünyayı çevreleyen bir dağın kastedildiği yönünde sadece bir görüş aktarmıştır.¹⁷

Şîa'nın ilk dönem tefsirlerinde Kafdağı ile ilgili birçok rivâyet nakledilmiştir. Nitekim ilk Şîî müfessirlerden biri olan Ayyâşî (ö. 320/932), Kafdağı ile ilgili aktardığı bir rivâyete göre Zülkarneyn, seddi geçtikten sonra kapkaranlık bir yere varmış ve orada uzunluğu beş yüz zira' olan bir melek görmüştür. Zülkarneyn'in meleğe ne iş yaptığını sorması üzerine melek kendisinin bu dağı korumakla görevli olduğunu ve yeryüzündeki tüm dağların bu dağa bağlı olduğunu ve Allah Teâlâ'nın bir yerde deprem meydana getirmek istediğinde kendisine em-rettiğini ve kendisinin orada deprem oluşturduğunu söylemiştir.¹⁸ Kummî'nin (ö. 329/941) tefsirinde de Kafdağı hakkında birtakım rivâyetler zikredilmiştir. O, el-Kâf 50/1. âyetinin tef-sirinde aktardığı bir rivâyette Kafdağı'nın dünyayı çevreleyen bir dağ olduğunu ve onun arka-

Mîm. Ayn-Sîn-Kâf” (eş-Şûrâ 42/1-2), “*Kaf. Şerefli Kur'an'a andolsun.*” (Kaf 50/1), “*İnsanın üzerinden, he-nüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?*” (el-İnsân 76/1), “*Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*” (et-Tekvîr 81/29) ve “*dağların nasıl dikildiğine*” (el-Gâşîye 88/19).

¹⁴ Mukatil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/599.

¹⁵ Mukatil, *Tefsîru Mukâtil*, 4/109.

¹⁶ Mukatil, *Tefsîru Mukâtil*, 4/521.

¹⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ü'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1992), 26/93.

¹⁸ Muhammed b. Mes'ûd el-Ayyâşî, *et-Tefsîrü'l-Ayyâşî*, thk. Hâşim er-Resûlî (Beyrût: Muessesetu'l-A'lamî, li'l-Metbû'e, 1991), 2/376.

sında Ye'cûc ile Me'cûc'un bulunduğunu belirtmiştir.¹⁹ Onun eş-Şûrâ 42/1-2. âyetlerinin tefsirinde Muhammed el-Bâkır'dan (ö. 114/733) aktardığı bir rivâyete göre bu âyette geçen “(حم عسق) “Hâ mîm, ‘ayn sîn kaf” harfleri Mehdi'nin geliş zamanını ifade etmektedir. “Kaf” harfi aynı zamanda gökyüzünün rengini kendisinden aldığı ve dünyayı saran bir dağın ismidir. Her şeyin bilgisi bu harflerde bulunmaktadır.”²⁰ Onun et-Tekvîr 81/29. âyetinin bağlamında İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) naklettiği bir rivâyete göre ise Allah (cc.), üç yüz on küsur âlemi, bu dağın ve yedi denizin ardında yaratmıştır. Orada bulunanlar Allah'a asla itaatsizlik etmezler. Onlar aynı zamanda insanoğlunu tanımazlar. Bu âlemlerin her biri yeryüzünde yaşayan insanoğlundan üç yüz on üç kat fazladır.²¹

Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) tefsirinde de Kafdağı hakkında bazı rivâyetler aktarılmıştır. Onun İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) aktardığı başka bir rivâyete göre Kafdağı, yeşil zümrüitten olan ve âlemin etrafında onu çevreleyen bir dağdır. Gökyüzü rengini ondan alır. Bu dağ Güneş'in ardından battığı Hicâb dağından sonra gelir. Hicâb ile Kafdağı arası bir yıllık yürüme mesafesidir. Gökyüzünün etrafı bu dağ ile bitişiktir. Semerkandî, daha sonra Kaf'ın gökyüzünün rengini kendisinden aldığı yeşil zebercetten bir dağ olduğu yönünde Dahhâk'a dayandırarak zikrettiğimiz rivâyetin aynısını aktarmıştır.²² Semerkandî yine Gâşiye 88/19. âyetini tefsir ederken Kafdağı'ndan yeryüzünde bulunan her dağa bir kök uzandığını, Allâh'ın bir meleği bu dağ ile görevlendirdiğini, O'nun bir bölgedeki insanların başına bir şey getirmek istediğinde bu dağ ile görevlendirilmiş meleğe emrettiğini ve meleğin o mevkie bağlı olan kökü sallandırarak orada zelzele meydana getirdiğini ifade etmiştir.²³

Zülkarneyn ile Kafdağı arasındaki diyalog hakkında aktarılan rivâyetlerin en ayrıntılısı denilebilecek bir rivâyet Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) tefsirinde geçmektedir. Onun Vehb b. Münebbih'ten (ö. 114/732) aktardığı bu rivâyete göre Zülkarneyn, Kafdağı'nın üzerine vardığında etrafında birçok küçük dağ gördü. Zülkarneyn ona, sen nesen? diye sordu. Dağ, benim isimim Kaf, dedi. Zülkarneyn peki bu etrafındaki dağlar da nedir? diye sordu. Dağ, bunlar benim köklerimdir. Yeryüzündeki tüm ülke veya şehirlerde bir tane köküm bulunur. Allah (cc.) bu yerlerin herhangi birinde deprem meydana getirmek istediğinde bana emreder, ben de o yerdeki kökü sallarım ve yeryüzünde deprem oluşur.” Zülkarneyn, bana Allah'ın şanını anlatır mısın? diye sordu. Dağ, Rabbimiz çok yücedir. Sıfatlar onu betimlemekten aciz kalır. Düşünceler onun yüceliği yanında aciz kalır, dedi. Zülkarneyn, bana azıcık betimler misin? dedi. Dağ, arkamda beş yüz yıl yürüme mesafesinde bir yer vardır. Burası ardı ardına gelen kardan oluşmuş beş yüz dağ genişliğindedir. Bu kar olmasaydı cehennem ateşinin sıcaklığından ölürdün.²⁴ Mekkî b. Hammûş'un (ö. 437/1046) el-Lokmân 31/10. âyetini tefsir ederken İbn Abbas'tan aktardığı bir rivâyete göre bu âyette sütun kelimesiyle Kafdağı kastedilmiştir. Bu dağ

¹⁹ Ali b. İbrâhîm b. Hâşim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, thk. Tayyib Müsevî el-Cezâirî (Kum: Dâru'l-Kitâb, 1967), 2/323.

²⁰ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/268.

²¹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/409.

²² Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Semerkandî, *Tefsîru Ebi'l-Leys*, thk. Ömer el-Umrevî (Bejrût: Dâru'l-Fîkr, 1993), 3/331.

²³ Semerkandî, *Tefsîru Ebi'l-Leys*, 3/575.

²⁴ Sa'lebî, *el-Kesfu ve'l-beyân*, 9/92-93.

dünyayı çevreleyen cennet zebercetlerinden olan yeşil zebercetten bir dağdır. Gökyüzü ve denizler rengini bu dağdan alır. Gökyüzü Kaf adındaki dağın üzerinde kubbe gibi durmaktadır. Ancak siz onu görmezsiniz.²⁵ Süyûtî (ö. 911/1505) Kaf sûresinin ilk âyetinde geçen “Kaf” kelimesinden maksadın dünyayı çevreleyen yeşil zümrüitten bir dağ olduğu, tüm dağların kökleriyle bu dağa bağlandığı, depremlerin bu köklerin sallanmasıyla oluştuğu, yönünde rivâyetler aktarmıştır. Hatta dünyanın ötesinde onu çevreleyen bir denizden onun ardında bir Kafdağı’dan, böylece yedi sema, yedi yeryüzü ve yedi Kafdağı’ndan bahseden bir rivâyet dahi aktarmıştır. Süyûtî bu rivâyetleri aktarmış ancak bu rivâyetlerin doğruluğu veya yanlışlığı üzerine herhangi bir yorum yapmamıştır.²⁶ Süyûtî ayrıca el-Kehf 82-83. âyetlerini tefsir ederken de Zülkarneyn ile ilgili birçok rivâyet nakletmiş aynı zamanda onun Kafdağı’na çıkması ile ilgili rivâyetleri aktarmıştır.²⁷

1.2. Tasavvufî Tefsirlerde Kafdağı

İlk dönem işârî/tasavvufî tefsirlerde Kafdağı’yla ilgili bir rivâyete rastlanmadı ancak daha sonraki tasavvufî tefsirlerde de Kafdağı hakkında bazı rivâyetlere ve farklı yorumlara yer verildiği görülmektedir. Reşîdüddîn-i Meybüdü (ö. 520/1126), er-Ra’d 13/2, âyetini tefsir ederken âyette geçen sütundan maksadın Kafdağı olduğu ve gökyüzünün onun üzerinde durduğu ve onun dünyayı çevrelediğiyle ilgili bir rivâyeti (قيل) lafzıyla aktarmıştır.²⁸ Akabinde bu âyetin müşriklerin Allah’ın kudreti hakkında soru sormaları üzerine indiğini ve Allah’ın gökyüzünü sütunsuz yarattığını ifade etmiştir. Âyetlerin siyakı bu rivâyetin yanlış olduğunu göstermektedir. Zira âyette açık bir şekilde gökyüzünün sütunsuz yaratıldığı ifade edilmekteyken rivâyette Kafdağı’nın onun sütunu olduğu belirtilmektedir. Meybüdü, el-Enbiyâ 21/31.²⁹ âyetini tefsir ederken yine “denilmektedir” ifadesiyle dünyanın etrafının karanlık olduğunu, karanlığın ardında yeşil zümrüitten olan Kafdağı’nın bulunduğunu, gökyüzünün ufukta onunla birleştiğini, onun dünyayı çevrelediğini, yeryüzündeki tüm dağların bir kök ile ona bağlandığını, Allah’ın bir meleği bu dağ ile görevlendirdiği ve bir halkı helak etmek istediğinde o meleğe orada deprem meydana getirmesini emrettiğiyle ilgili bilgiler aktarmış ancak bu bilgilerin doğru veya yanlışlığı ile ilgili herhangi bir görüş belirtmemiştir.³⁰ Meybüdü, es-Sâd 38/32,³¹ âyetinin tefsirinde bu ayete geçen “hicâb” kelimesini açıklarken onun Kafdağı’nın ardında olduğu yönünde bir görüşü (قيل) lafzıyla aktarmıştır.³² O, el-Kâf 50/1. âyetini tefsir ederken burada (ق) harfiyle ilgili kendisine ulaşmış olan tüm görüşleri zikretmiştir. Onun bu konuda aktardığı rivâyete göre Zülkarneyn, Kafdağı’nın üzerine vardığında bu dağın etrafında birçok küçük dağ görmüştür. Zülkarneyn ona ismini sormuş o da cevaben Kaf olduğunu söylemiştir. Zülkarneyn etrafındaki küçük dağları sormuş o da bu dağların kendisinin kökleri

²⁵ Mekkî b. Hammûş, *el-Hidâye ilâ bulûğî’n-nihâye* (Şârika: Câmî’etu’ş-Şârike, 2008), 9/5715.

²⁶ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr fi’t-tefsîri bi’l-me’sûr* (Beyrût: Dârü’l-Fikr, ts.), 7/589.

²⁷ Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 5/447-448.

²⁸ Meybüdü, *Keşfü’l-esrâr ve ‘uddetü’l-ibrâr*, 5/157.

²⁹ “Onları sarsmasın diye yeryüzünde bir takım dağlar diktik. Orada geniş geniş yollar açtık; ta ki maksatlarına ulaşsınlar.”

³⁰ Meybüdü, *Keşfü’l-esrâr ve ‘uddetü’l-ibrâr*, 6/231.

³¹ “Süleyman, “Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim” dedi. Nihayet gözden kaybolup gittikleri zaman”

³² Meybüdü, *Keşfü’l-esrâr ve ‘uddetü’l-ibrâr*, 8/348.

olduğunu, bu köklerinin yeryüzündeki tüm şehirlere ulaştığını ve Allah'ın buralarda bir deprem meydana getirmek istediğinde orayı salladığını söylemiştir. Zülkarneyn Allah'ın kudretini sorduğunda ise Kafdağı, arkasında beş yüzyıl yürüme mesafesinde bir yer olduğunu ve onun ardında da beş yüz dağ mesafesinde bir kar tabakasının olduğunu belirtmiştir. Kafdağı bu kar tabakası olmasaydı insanların cehennem sıcaklığından dolayı öleceğini söylemiştir.³³ Meybüdü sırlara muttali marifet ile tarikat ehlinin “kaf” kelimesinin mânâsı hakkında şöyle demişlerdir: Dünyayı kuşatan Kafdağı, dostların kalplerini kuşatan Kafdağı'nın bir eseridir. Yani bu dünyada kim dağı geçmek isterse boğulur. Bu Kaf'tan öteye yol yoktur, üzerinden geçilmez derler. Ayrıca kalp vilayetinde ve göğüs çölünde yürüyen, kalbin vasıflarının ve göğsün dışındaki dünyaya adım atmak isteyen kişinin adımı kalbin derinliklerine iner.³⁴

İbnü'l-Arabî'ye (ö. 638/1240) nisbet edilen tefsirde ise şöyle denilmektedir: “Nasıl ki (ص) harfi Hz. Muhammed'in sûretine işaret etmekteyse (ق) harfi de ilahî arştan ibaret olan ve her şeyi kapsayan kalbine bir işarettir.” Bu tefsirde (ق) lafzıyla aktarılan başka bir görüşte ise (ق) harfinin alemleri çevreleyen bir dağ olduğu, arkasında Anka kuşunun bulunduğu zira bu dağın her şeyi ihata ettiği, onun rabbin bir perdesi olduğu ve onu ancak kalp makamına ulaşan kimselerin anlayabileceği ve yalnızca bu dağa çıkanların bu aleme muttali olabileceği söylenmiştir.³⁵

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) de tefsirinde Kafdağı anlatısıyla ilgili bazı bilgiler aktarmıştır. Bursevî, yeryüzünün etrafının karanlık olduğunu ve bu karanlığın ardında dünyayı çevreleyen yeşil zümrütten olan Kafdağı'nın bulunduğunu söyler. O, gökyüzünün kenarlarının bu dağ ile bağlantılı olduğunu belirtir.³⁶ Bursevî'nin Kâf sûresinin tefsirinde bazı âlimlere istinaden aktardığı görüşe göre gözün göz bebeğini sardığı gibi Kafdağı da dünyayı çevreler. Bu dağ dünyanın en büyük dağıdır. Allah onu yeşil zümrüt veya zebrecetten yaratmıştır. Gökyüzü rengini ondan alır. Gökyüzü ona bitişiktir. Her devlet ve şehirde onun bir kökü bulunmaktadır. Bu dağ ile görevlendirilmiş bir melek vardır. Melek ellerini bu köklerin üzerine koymuştur. Allah bir yeri helak etmek istediğinde o meleğe emreder. Melek de orayı sallar ve orada bulunanları yerin dibine sokar. Şeytanlar o dağa gider ve orada bulunan zebrecetten parçalar kopararak insanlara dağıtırlar. Zebrecetlerler Kafdağı'ndan getirtildiğinden dolayı azdır.³⁷

Bursevî, el-Kehf 18/88. âyeti tefsir ederken Zülkarneyn'in bu dağa ulaşmasıyla ilgili geçen şöyle bir rivâyet aktarmıştır. *Kısasü'l-enbiyâ* adlı eserde geçtiğini söylediği bu rivâyete göre İskender batıya doğru ilerlemiş ve önüne gelen tüm halkları emri altına almış veya öldürmüştür. Ardından güneşin battığı yere gelmiş ve daha sonra sekiz gün sekiz gece karanlıkta yürümüş ve nihayet yeryüzünü çevreleyen dağa varmıştır. Zülkarneyn orada Allah'ı zikreden bir melek görmüş ve ona bazı sorular sormuştur. Rivâyette bu dağın isminin Kaf olduğu

³³ Meybüdü, *Keşfü'l-esrâr ve 'uddetü'l-ibrâr*, 9/274.

³⁴ Meybüdü, *Keşfü'l-esrâr ve 'uddetü'l-ibrâr*, 9/283.

³⁵ Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed İbn Arabî, *Tefsîru İbn Arabî*, thk. Samîr Mustaff Rabbâb (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2001), 2/277.

³⁶ İsmâil b. Mustafa el-Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/98.

³⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/98.

ve daha önce kimsenin bu dağın zirvesine ulaşmadığı zikredilmiştir. Ayrıca bu dağın dünyanın en büyük dağı olduğu ve bu dağ olmasaydı dünya ve üzerindeki her şeyin yok olacağı söylenmiştir.³⁸ Bursevî'nin ayrıca İbnü'l-Arabî'den aktardığına göre Allah yeryüzünü suyun üzerinde yaratmış ancak yeryüzü hareket ettiğinden dolayı onu dağlar ile sağlamlaştırmıştır. Allah daha sonra bir halka gibi yeryüzünü saran yeşil taştan oluşan Kafdağı'nı yaratmıştır. Ardında da bu dağı kuyruğunu ısırarak bir yılan ile çevrelemiştir. Bu dağa tırmanan bir Abdâl'ı görmüş ve ona dağın yüksekliğini sormuştur. Abdâl ise sabahleyin eteğinde duhâ namazını kıldığını zirvesinde ise ikindi namazını kıldığını ona söylemiştir.³⁹ Bursevî daha sonra Kafdağı ile ilgili şöyle bir rivâyet aktarmıştır. Kafdağı'nın gökyüzünde yedi zirvesi vardır. Her gökte bir zirve vardır. Her gök bu zirvelere kubbe olmuştur. Allah Kafdağı'ndan sonra yedi tane daha Kafdağı yaratmıştır. Bunlar yeryüzünün kenarlarında yeryüzünü kayaya perçinleyen sütunlardır. Kaf bu kayanın ardında havadadır. Bir rivâyete göre ise Allah Kafdağı'nı dünyayı altı kat yer dibindeki cehennem sıcaklığından korumak için yaratmıştır. Zira Kaf bir memleketi çevreleyen bir kale gibidir. Kafdağı'nın ardında onu saran bir deniz vardır. Onun etrafında da başka bir Kafdağı vardır. İkinci gökyüzü de bu Kafdağı'nın üzerinde bir kubbe gibidir. Böylece yedi gök aynı şekildedir. Her denizde ve onu çevreleyen sahillerinde ise sayılamayacak sayıda melekler Allah'a ibadet etmektedirler. Yeryüzünün tüm kaynakları bu dağdan doğar. Herkes bu kaynaklardan içer. İnsanoğlu hangi tarafa yönelse ona rastlar.⁴⁰ Bazı rivâyetlerde ise Kafdağı'nın arkasının ahiret yurdu hükmünde olduğu nakledilmiştir. Yine bazı müfessirlerden aktarıldığına göre, Kafdağı'nın ardında parlak gümüş renginde güneş hesabı ile kırk gün mesafelik bir düzlük vardır. Orada Allah korkusundan hiçbiri yanındaki meleği görmeyen arşa bağlı melekler vardır. Ne Âdem'i ne İblis'i bilmezler ve kıyamete kadar böyle kalacaklardır. Bir rivâyete göre de kıyamet günü yeryüzü bu yeryüzü ile değişecektir.⁴¹ Bursevî, burada Kafdağı ile Kutbu'l-aktab'ın aynı olduğunu her ikisinin de her şeyden yüksek bir rütbede olduklarını söylemiştir.⁴²

1.3. Dirayet Tefsirlerinde Kafdağı

Ünlü dilbilimci Ferrâ (ö. 207/822) el-Kâf 50/1. âyetini tefsir ederken sadece (ق) kelimesinin Kafdağı anlamına geldiğini söyleyenlerin olduğunu söylemiş ancak bunun doğruluğu veya yanlışlığı üzerine herhangi bir yorum yapmamıştır. Ferrâ (ö. 207/822) ise bir şiire dayanarak burada kelimenin tümü yerine ilk harfinin zikredilmiş ve bu harfle Allah'ın isminin kastedilmiş olabileceğini söylemiştir. Akabinde herhangi bir rivâyet aktarmayarak böyle bir dağın varlığı veya yokluğuyla ilgili de herhangi bir yorum yapmamıştır.⁴³ Mâtürîdî (ö. 333/944), (ق) kâf harfi ile gökyüzünün rengini ondan aldığı yeşil bir dağın kastedildiğini söylemenin çok makul olmadığını zira Arapların daha önce böyle bir dağdan haberdar olmadığını ifade etmiştir.⁴⁴ Mâtürîdî'nin bu izahı oldukça önemlidir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in Arapların

³⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5/593-594.

³⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/102.

⁴⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/102.

⁴¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/102-103.

⁴² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/102.

⁴³ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr- Ahmed Yusuf en-Necâfî. (Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-'Âmme, 1980), 3/75.

⁴⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Baslûm (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 9/342.

haberdar olmadığı bir dağdan yine sadece bir işaret(ق) ile bahsetmiş olması Kur'ânî anlatıma pek uygun değildir.

Kafdağı hakkında birtakım rivâyetler aktaran bir diğer kişi, müfessir olarak da bilinen muhaddis Taberânî'dir (ö. 360/971). O, el-Kâf 50/1. âyetini tefsir ederken sadece söz konusu kelimenin Allah'ın ismi, oturma anlamında bir fiil veya Kafdağı olduğuyula ilgili görüşleri aktarmış ve bu konuda İkrîme (ö. 105/723), Dahhâk (ö. 105/723) ve bazı müfessirlerden bir rivâyet zikretmiştir. Rivâyete göre Kafdağı, dünyayı saran yeşil zebercetten bir dağdır. Gökyüzü rengini ondan alır. Yeryüzündeki tüm devlet ve şehirlerde bu dağın bir kökü bulunur. Bu dağ ile görevlendirilmiş bir melek vardır ve eli hep bu dağın üzerindedir. Allah bir kavmi helak etmek istediğinde bu meleğe vahyederek o yerdeki kökü sallandırır ve o halkı yere batırır. Taberânî akabinde Vehb b. Münebbih'ten (ö. 114/732) şu rivâyeti nakletmiştir: "Zülkarneyn, Kafdağı'na geldiğinde dağa senin ardında bir şey var mı? diye sordu. Dağ, ardında karla kaplı birbiri ardına beş yüz dağ genişliğinde beş yüz yıl yürüme mesafesinde bir alan vardır. Ardında da beş yüz yıl yürüme mesafesinde buzullar vardır. Bu buzullar ve kar olmasaydı Cehennem ateşinin sıcaklığından yanardın, diye cevapladı. Ancak o da bu dağın gerçekliği veya efsaneliğiyle ilgili herhangi bir yorum yapmamıştır.⁴⁵

Mâverdî (ö. 450/1058), el-Kâf 50/1. âyetini tefsir ederken "Kaf" harfi hakkında vârid olan rivâyetleri aktarmıştır. Bunlara göre İbn Abbas bu kelimenin Allah'ın bir ismi, Katâde (ö. 117/735) Kur'ân'ın bir ismi olduğunu, Mücâhid (ö. 103/721) bu kelimenin "Allah hüküm verdi" anlamında olduğunu, Dahhâk (ö. 105/723) ise onun dünyayı çevreleyen bir dağ olduğunu söylemiştir.⁴⁶ Mâverdî rivâyetleri aktarırken aralarında herhangi bir tercih yapmamış ve bu konuda vârid olan rivâyetleri de eleştirmemiştir. Tûsî (ö. 460/1067) de Kafdağı'nın dünyayı etrafında bir yüzük, onu çevreleyen bir dağ gibi tasvir eden rivâyeti zayıf gördüğü için onu (قيل) ifadesiyle aktarmış ve hemen ardından "Kaf" harfinin diğer surelerdeki gibi mukattaa harfi olduğu yönündeki görüşün kuvvetli olduğunu söylemiştir.⁴⁷ İbn Atiyye (ö. 541/1147) el-Kâf 50/1. âyetini tefsir ederken Kaf sözcüğünün dünyayı çevreleyen zümrütten yeşil bir dağ olduğu yönündeki görüşü Yezid b. Habîb (ö. 128/745), İkrime (ö. 105/723), Mücâhid (ö. 103/721) ve Dahhâk'a (ö. 105/723) nisbet etmiştir. O, er-Ra'd 13/2. âyetini tefsir ederken ise bu âyette geçen sütun kelimesiyle Kafdağı'nın sütun, gökyüzünün de onun üzerinde bir kubbe olduğu yönünde bir görüş aktarmıştır. Ancak daha sonra bu görüşlerin zayıf olduğunu söylemiştir.⁴⁸ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) de İbn Atiyye'nin aktardığı aynı görüşü Atâ (ö. 103/721), Dahhâk, İbn Abbas ve Mücâhid'e nisbet etmiştir.⁴⁹ Ebü'l-Futûh er-Râzî, (ö. 554/1159), el-İbrâhîm 14/32 ve el-Kâf 50/1. âyetlerini tefsir ederken Kafdağı'nın dünyayı çevreleyen yeşil zümrütten bir dağ olduğu yönünde rivâyetler aktarmış ve "Kaf" kelimesiyle ilgili birçok görüş aktarırken Taberânî'nin Vehb b. Münebbih'ten aktardığı rivâyeti ziktermiştir.⁵⁰ Ancak Ebü'l-Futûh, Kafdağı ile alakalı bilgileri aktarırken bunların doğruluğu veya yanlışlığı hakkında herhangi bir söz söylememiştir. Tabersî (ö. 548/1154) de 'İkrime ile (ö. 105/723) Dahhâk'tan (ö. 105/723) Kafdağı'nın yeşil zümrütten bir dağ olduğu, dünyanın etrafını sardığı ve gökyü-

⁴⁵ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *et-Tefsîru'l-kebir* (İrbid: Dârü'l-Kitabi's-Sekâfi, 2007), 6/93.

⁴⁶ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-'uyûn* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.), 5/339.

⁴⁷ Ebü Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü İhyâi't-Tûrâsi'l-Arabî, ts.), 9/356.

⁴⁸ İbn Atiyye, Ebü Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân el-Endelüsî *el-Muharrarü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdü's-Şâfi (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2002), 3291.

⁴⁹ İbn Atiyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 2/480; Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Mehdî Abdürrezzâk (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'Arabî, 2002), 2/480.

⁵⁰ Ebü'l-Futûh Râzî Hüseyin b. Ali, *Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cenân* (Meşhed: Bunyâdi pejuheşhayi İslâmî, 1987), 1/155-157; 18/54-56.

zünün de rengini bu dağdan aldığı yönünde bir rivâyeti (قيل) lafzıyla aktarmıştır.⁵¹ Zira müfessirimiz surelerin başındaki mukattaa harflerinin surelerin isimleri olduğu yönündeki görüşü doğru bulduğunu söylemiştir.⁵²

Kafdağı ile ilgili aktarılan rivâyetleri ele alan bir âlim de Fahreddin er-Râzî'dir (ö. 606/1210). O, er-Ra'd 13/2. âyetini tefsir ederken gökyüzünün dünyayı çevreleyen ve zebercetten olan Kafdağı'nın üzerinde olduğunu ifade eden rivâyet hakkında söz konusu rivâyetin Allah'ın ifade etmek istediği şeye aykırı olduğunu zira âyetten maksadın Allah'ın kudretini belirtmek ve gökyüzünün görünmeyen sütunlar üzerine inşa edildiğini bildirmek olduğunu söylemiştir.⁵³ Râzî, Kaf sûresini tefsir ederken de burada geçen kaf harfi ile özel bir ismin kastedilemeyeceğini dilbilimsel olarak izah etmeye çalışmıştır. İbn Abbas'tan gelen rivâyetin Kafdağı ile alakalı olduğunu ancak rivâyette sözü edilen Kafdağı ile âyette geçen kaf harfinin aynı şey olmadığını söylemiştir. Zira âyette geçen (ق) harfi ile bir dağın kastedilmesi durumunda (قاف) şeklinde yazılması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁴ Nitekim Ebû Hayyân (ö. 745/1344) Kafdağı hakkında zikredilen anlatıları nakletmemiştir.⁵⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ise "Asılsız oldukları sahih deliller ile bilinen rivâyetler" başlığı altında Kafdağı'nın yeşil zümrülden olduğunu bildiren rivâyeti aktardıktan sonra bu tür rivâyetlerin felsefecilerin küfrünü artırdığını söyleyerek bu konudaki rivâyetleri tenkit etmiştir.⁵⁶ Kurtubî (ö. 671/1273) de el-Kâf 50/1. âyetini tefsir ederken Sa'lebî'nin Vehb b. Munebbih'ten aktardığı rivâyetin bir benzerini aktarmış ancak rivâyet hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır.⁵⁷

Kafdağı hakkında aktarılan rivâyetlerin detaylı eleştirilerini İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) tefsirinde görebilmekteyiz. Nitekim İbn Kesîr Hz. Peygamber'den nakledilen rivâyetin "İsrail oğullarından rivâyette bulunun, bunda bir beis yoktur." kapsamının ancak aklın cevaz verdiği konularla sınırlı olduğunu, bu nedenle aklın izah edemediği ve aklın kabul etmediği konularda İsrailoğullarından rivâyette bulunulamayacağını belirtmiştir. İbn Kesîr, bu rivâyetten dolayı selef âlimlerinden "Kaf" lafzının dünyayı çevreleyen bir dağın ismi olduğu yönündeki bir görüşün aktarıldığını ancak bu bilginin kaynağının İsrâîlî hurafeler olduğunu ve bunun gibi rivâyetlerin insanları şüpheye düşürmeyi arzulayan zındıklar tarafından uydurulduğunu söylemiştir.⁵⁸ İbn Kesîr buna örnek olarak Mücâhid'in İbn Abbas'tan aktardığı şu rivâyeti aktarmıştır: "Allah (cc.) yeryüzünün ötesinde onu çevreleyen bir deniz yarattı. Onun ardında da Kaf adında bir dağ yarattı. Gökyüzünü onun üzerine inşa etti. Allah (cc.) bu dağın ardında bu yeryüzünden yedi kat büyük bir yeryüzü yarattı. Daha sonra o yeryüzünü çevreleyen bir deniz daha yarattı. Ardında yine ikinci semanın üzerinde yükseldiği başka bir Kafdağı'nı yarattı. İbn Abbas yedi yer ve yedi göğün tümünü böyle sırayla aktarana kadar devam etti."⁵⁹ İbn kesîr bu konuda İbn Abbas'tan aktarılan rivâyetlerin senedlerinin kopuk veya ona isnadının sahih ol-

⁵¹ Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Fadlullâh el-Yezdî et-Tabâtâbâi- Hâşim er-Resûlî (Tahran: Nâsir Hasru, 1993), 9/211.

⁵² Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 1/112.

⁵³ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, thk. Mektebu Tahkiki Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2000), 18/526.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 28/122.

⁵⁵ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd*, thk. Sıdkî Muhammed el-Cemîl (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2010), 1/8/120.

⁵⁶ Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-munîf*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî (Dâru 'Âsime, 1996), 57.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *Câmi'u ahkâmi'l-Kur'ân, ve'l-mubînu limâ tedemmen mine's-sünneti ve âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî- İbrahim İtfıyyiş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-'Mısıriyye, 1964), 17/2.

⁵⁸ Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999), 7/367-368.

⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 7/369.

madığını söyledikten sonra İbn Abbas'ın bu konudaki görüşünün "Kaf" kelimesinin Allah'ın isimlerinden biri yönünde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mücâhid'den (ö. 103/721) sahih olarak gelen rivâyette "Kaf" harfinin mukattaa harflerinden bir harf olduğu yönünde bir görüş nakletmiştir.⁶⁰

1.4. Modern Dönem Tefsirlerinde Kafdağı

19. yüzyıl âlimlerinden Şevkânî (ö. 1250/1834) el-Kâf 50/1 âyetini tefsir ederken bu konuda İbn Abbas'tan aktarılan rivâyeti zikretmiş ve İbn Kesîr'e istinaden bu rivâyetin İbn Abbas'a isnadının sahih olmadığını söylemiş ancak hemen sonrasında ondan başka bir rivâyet nakletmiş ve bu rivâyet hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır.⁶¹

Âlûsî (ö. 1270/1854), bu konuda el-Karâfî'nin (ö. 684/1285) "Kesin delille doğruluğu kanıtlanamayan bir şeye inanmak doğru değildir." ifadesini aktarmış, akabinde anlatılara konu olan bu dağın bir gerçekliğinin ve onu gören birinin bulunmadığını söylemiştir. Daha sonra depremlerin bu dağ vesilesiyle meydana geldiği yönündeki ifadeleri eleştirmiş ve bunun başka doğa olayları nedeniyle meydana geldiğini ifade etmiştir.⁶² Bu dönemin önemli âlimlerinden Cemâleddîn el-Kâsimî (ö.1332/1914) de el-Kâf 50/1 âyetini tefsir ederken bu "Kaf" harfinin mukattaa harflerinden olduğunu belirttikten sonra İbn Kesîr'in bu konuda söylediklerinin tümünü aynen aktarmış, böylece Kafdağı ile ilgili nakledilenler hakkında tavrını ortaya koymuştur.⁶³ Kasimî başka bir yerde Ye'cûc ve Me'cûc'den bahsederken Kafkas dağlarının Araplar arasında Kafdağı diye bilindiğini söylemiştir. Kasimî ayrıca bazı muhakkiklerin bu dağın arkasında iki milletin bulunduğunu söylediklerini ifade etmiştir.⁶⁴ Bu dağ silsilesinin en yüksek mevki el-Bruz dağdır.⁶⁵ Bu dağın karlar ile kaplı olması geçilmesi zor olması belki de mevcut anlatıların oluşmasına vesile olmuştur. Söz konusu anlatıların buralarda yaygın olması da bunu desteklemektedir.

Hâriciye/İbâziye mezhebinin büyük âlimlerinden Muhammed b. Yusuf Itfiyyîş (ö. 1332/1914)⁶⁶ de el-Kâf sûresinin ilk âyetini tefsir ederken (قِيلَ) lafzıyla Kafdağı ile ilgili rivâyetlerin şöhret bulduğunu ancak bu rivâyetlere dair Hz. Peygamber'e isnad edilen bir rivâyet bulamadığını ayrıca depremlerin sebebinin Kafdağı'yla izah edilmesinin doğru olmadığını belirtmiştir.⁶⁷

Reşîd Rızâ (ö.1354/1934), bazı mutasavvıfların keşiflerinde Kafdağı'ndan bahsettiğini hâlbuki bu dağın hakikati olmayan hurafelerden olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸ Modern müfessirlerden Seyyid Kutub'un (ö.1386/1966) bu dağ ile ilgili herhangi bir şey nakletmediği görülmektedir.⁶⁹ Modern dönem âlimlerinden İbn Âşûr (1879-1973) Kafdağı ile ilgili rivâyetler aktarmış ve bunları Kur'an'a uygun gördüklerini aktarmaktan bir beis

⁶⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 7/369.

⁶¹ Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 1993), 5/87.

⁶² Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni, fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve 's-seb'il'm-mesânî*, thk. Ali Abdalbârî Atiyye (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2014), 12/322.

⁶³ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vil*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997), 9/5-6.

⁶⁴ Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vil*, 7/77-78.

⁶⁵ Wikipedia, "Elburz Dağı" (Erişim 29 Temmuz 2024).

⁶⁶ Mehmet Fatih Dede, *Kur'an'ın İbâzi Yorumu (Teysiru't-Tefsir Örneği)* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023), 88-89.

⁶⁷ Muhammed b. Yusuf Itfiyyîş, *Teysiru't-Tefsir* (Cezâyir: Dâru't-Tevfikîyye li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2011), 13/5-6.

⁶⁸ Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm* (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme, 1990), 11/365.

⁶⁹ Seyyid b. Kutub b. İbrâhîm b. Hüseyin Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü's-Şurûk, ts.).

tir.⁷⁰ Tabâtabâî (ö.1401/1981) de Kafdağı'yla ilgili zikredilen rivâyetlere asla güvenilemeyeceğini ve bunların yanlışlığının açık olduğunu belirtmiştir.⁷¹ Muhammed İzzet Derveze (ö. 1404/1984) de Kafdağı ile alakalı klasik dönem tefsirlerinde aktarılan rivâyetlere değinmemiştir.⁷² Kafdağı hakkında önemli açıklamalarda bulunan bir diğer âlim ise Muhammed Hamdi Yazır'dır (ö. 1361/1942). Yazır, bu konuda Râzî ve Âlûsî'nin görüşlerini aktardıktan sonra konu üzerine bazı değerlendirmeler yapmıştır. Yazır burada Antik Yunan kültürüne de atıfta bulunmuş ve Kafdağı'ndan maksadın atmosfer olabileceğini zira denizlerin yer küreyi çevrelediğini ve atmosferin de yerküreyi çevrelediğini ifade etmiştir. Yazır rivâyetlerdeki bilgilerin teşbih-i belîğ yoluyla bir dağa hatta yeşil zümrüte benzetilmiş olabileceğini gökyüzünün onun üzerine dayandığını ayrıntısıyla açıklamaya çalışmıştır. Yazır, mevcut rivâyetler Hz. Peygamber'e isnad edilmediğinden bu rivâyetlerin o dönemin evren anlayışını ifade ettiğini söylemekte bir beis olmadığını ifade etmiştir.⁷³

2. Konuyla İlgili Âyet ve Rivâyetlerin Değerlendirilmesi

Kafdağı ile ilişkilendirilen âyetlere bakıldığında bunların Kafdağı'yla uzaktan yakından bir alakasının olmadığı görülecektir. Niketim eş-Şûrâ 42/1-2, el-Kâf 50/1 âyetlerinde geçen “*Hâ, Mîm. Ayn-Sîn-Kâf*” ile “Kaf” harflerinin Kafdağı'nın kastedildiğini gösteren zahiri en ufak bir delil yoktur ve âyetlerin akışından da bunu anlamak mümkün değildir. Râzî, surelerin başlarında geçen mukattaa harfleriyle ilgili yirmi bir görüş saymıştır. Ancak en sonunda çoğu muhakkik ve mütekellimin bunların sûrelerin isimleri olduğuyla ilgili görüşü kabul ettiğini belirtmiştir. Râzî ayrıca birçok muhakkik tarafından bunları müşriklere meydan okumak için bu şekilde indirildiğinin savunulduğunu söylemiştir.⁷⁴

(er-Ra'd 13/2. âyetinde ise “*Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten,...*” ile el-Lokmân 31/10 “*O, gökleri görebildiğiniz bir direk olmaksızın yarattı, sizi sarsmasın diye yere de ulu dağlar koydu ve orada her çeşit canlıyı yaydı...*” surelerindeki ifadelerde açık bir şekilde göklerin direksiz yaratıldığı ve bunun Allah'ın kudretine işaret edildiği belirtilmiştir. Rivâyetlere dayanarak bu âyetin tefsirinde göklerin kenarlarının Kafdağı'nın üzerinde olduğunu söylemek âyetlerin ne zahirine ne de akışına uygundur. Ayrıca söz konusu rivâyetlerin âyetlerin vermek istediği anlamı da gölgelediği açık bir şekilde görülmektedir.

el-İbrâhîm 14/32. Âyetinde de “*Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkararak Allah'tır; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O'dur.*” Açık bir şekilde Allah'ın kudretinden ve bahsettiği nimetlerden bahsedilmektedir. Burada Kafdağı ile ilgili en ufak bir işaret dahi yoktur. Aynı şekilde el-Kehf 18/82 “*Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir define vardı; babaları ise iyi bir adamdı...*” ile el-Kehf 18/88 “*İman edip de iyi davranan kimseye gelince, onun için de en güzel bir karşılık vardır. Ve buyruğumuzdan, ona kolay olanını söyleyeceğiz.*” âyetlerinin de hiçbir şekilde Kafdağı ile bir alakası yoktur. Zikredilen bağlamdan da Kafdağı'na ulaşabilmek mümkün değildir. el-Enbiyâ 21/31 “*Onları sarsmasın diye yeryüzünde bir takım dağlar diktik. Orada geniş geniş yollar açtık; ta ki maksatlarına ulaşsınlar.*” Dağlardan bahseden ve tefsirinde Kafdağı'ndan

⁷⁰ Mustafa Yıldız, “Tâhir b. Âşûr'un et-Tahrîr ve't-Tenvîr İsimli Tefsirinde Klasik İsrâiliyata Yaklaşımlar”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2022), 59-60.

⁷¹ Muhammed Hüseyin b. Muhammed Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kurân* (Beyrût: Muessetü'l-A'lemî, 1971), 18/343.

⁷² İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadis* (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabî, 1963).

⁷³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Asım Cüneyd Köksal - Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2023), 5/168-170.

⁷⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/251-255.

bahsedilen iki üç âyetten biri de bu âyettir. Ancak bu âyette de dağların yerlerin sağlamlaştırma özelliğinden bahsedilmektedir. Hâlbuki bu âyetin bağlamında zikredilen rivâyette Kafdağı'nın kökleriyle dünyadaki tüm dağlara bağlı olduğunu ve sorumlu meleğin bu dağlara bağlı kökü sallayarak depremleri meydana getirdiği söylenilmektedir. Bu da söz konusu âyetin söylemek istediğiyle taban tabana zıttır. Dağlardan bahseden bir diğer âyet ise el-Gâşiye 88/19 “*dağların nasıl dikildiğine bakmazlar mı?*” âyetidir. Ancak bu âyet de özellikle Araplar'a hitap etmekte ve onlar açısından önemli olan bazı şeyler sıralanmakta ve bunları yaratan Allah'ın tekrar insanları diriltebileceğinden bahsetmektedir.⁷⁵ Dolayısıyla âyetlerin siyak sibakından da Kafdağı'na ulaşamaz. En nihayetinde bu âyetin Kafdağı ile tek alakası ikisinin de dağ olmasından başka bir şey değildir.

es-Sâd 38/32 “*Süleyman, “Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim” dedi. Nihayet gözden kaybolup gittikleri zaman*” âyetinde de hiçbir şekilde dağlardan bahsedilmemektedir. Rivâyetlere istinaden bu âyette geçen “Hicab” kelimesinden hareketle burada Kafdağı'ndan bahsedilebilir ancak söz konusu âyetin anlamı ile siyak sibakından böyle bir anlam çıkarmak mümkün değildir. el-İnsân 76/1 “*İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?*” âyetlerinin de siyak sibakından veya âyetin anlamından Kafdağı'na ulaşmak mümkün değildir. Zira âyet açık bir şekilde insanın hiçbir şey iken sonradan yaratıldığından bahsetmektedir.⁷⁶ Yine et-Tekvîr 81/29 “*Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*” âyetinde de Allah'ın dilemesinden bahsedilmekte ve kulların dilemesinin dahi Allah'ın dilemesine bağlı olduğunu bildirerek kulun Allah'tan bağımsız bir şekilde hareket edemeyeceğinden bahsedilmektedir.

Birçok kaynakta Kafdağı ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Bazen onun bir gerçekliğe sahip olduğu, bazen Kafkas dağları veya bu dağ silsilesinin en yükseği olan “Elbruz” olduğu bazen onun atmosferden kinaye olduğu,⁷⁷ bazen de onun efsanevî bir dağ olduğu kanaatine varılmıştır.⁷⁸ Kuşkusuz İslam âlimleri, bu dağ ve tefsirlerdeki bazı haberler hakkında zikredilen rivâyetlere kayıtsız kalmamış ve birtakım değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Genellikle mitolojik anlatımlarda kendisinden söz edilen ve harikuladeliğeler ile tasvir edilen Kafdağı anlatımları, bize o dönemin mitolojik inançlarının yanında evren algısı hakkında da bilgiler vermektedir. Nitekim bu dağ ile ilgili anlatımlarda hem o dönemin ilk yaratılış hem de yeryüzü anlayışını bulmak mümkündür. Zira kimi rivâyetlerde açık bir şekilde görüleceği üzere yeryüzünün âdeta bir tepsi gibi düz olduğu kabul edilmekte ve Kafdağı'nın dünyayı yani tepsiyi çevrelediği düşünülmektedir. Rivâyetlerdeki bilgiler (tüm nehirlerin Kafdağı'ndan kaynaklandığı, tüm dağların bir kök ile ona bağlandığı, depremlerde onun etkisinin olduğu, güneşin onun ardında battığı, her ne tarafa gidilirse ona rastlanacağı, ötesinin deniz veya karanlık olduğu ve Zülkarneyn'in ona ulaştığı ama ötesine gidemediği) de ancak o dönemin evren ve dünya algısıyla ilişkilendirildiğinde bir anlam ifade edebilmektedir. Dönemin evren algısını Ebû Nasr el-Makdisî'nin (ö. 355/966) eserindeki Kafdağı ile ilgili rivâyetlerin satır aralarında görebilmekteyiz. Onun gökyüzünün sıfatı konusunda aktardıklarına göre Kelbî, gökyüzünün yeryüzünün bir kubbesi olduğunu ve etrafının yeryüzü ile bitişik olduğunu söylemiştir. Selman-ı Fârisî (ö. 36/656) de gökyüzünün yedi tabakadan oluştuğunu; birinci tabakanın Berkâ' isminde yeşil zümrütten, ikinci tabakanın beyaz gümüşten, üçüncü tabakanın da yakuttan oluştuğunu ifade

⁷⁵ Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-Tenzil ve 'uyunu'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil* tsh. Mustafa Hüseyin Ahmed (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1987), 4/744.

⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/757.

⁷⁷ Ebû Nasr Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bedu ve't-târih* (Mısır: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), 2/46; 3/140; Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vil*, 7/77-78; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/170.

⁷⁸ Erdoğru, *Klasik Türk Şiirinde Kafdağı ve Hümâ*, 5-11.

etmiştir. Makdisî, İbn Abbas'tan ise gökyüzünün beyaz mermerden olduğu ve rengini Kafdağı'nın yeşilliğinden aldığı yönünde bir rivâyet aktarmıştır.⁷⁹ Makdisî'nin aktarımına göre kudema yani İslâmî dönemden önceki âlimlerin çoğu yeryüzü hakkında şöyle düşünmekte: Yeryüzünü su, suyu da hava, havayı da ateş çevrelemektedir. Ateşi ise gökyüzünün ilk tabakası, sonra da yedi tabaka bu şekilde çevrelemektedir. Bunların üzerinde de sabit olan yıldızlar feleği vardır. Bu felek her yedi göğü ve sözü edilen her şeyi çevrelemektedir. Bu feleğin üzerinde de en büyük felek vardır. Bunun üzerinde de nefis âlemi onun üzerinde de akıl âlemi ve en üstte de Allah (cc.) vardır. Bunların görüşüne göre yeryüzünün üstünde olduğu gibi altında da gökyüzü vardır.⁸⁰ Makdisî'nin bu yorumu oldukça ilginçtir zira buna göre yeryüzünün bir uzay boşluğunda olduğunu söyleyen bir grup insanın varlığı söz konusudur. Daha sonraki sayfalarda buna benzer bir bilgi Vehb b. Munebbih tarafından Hz. İsa'ya da nispet edilmektedir.⁸¹ Makdisî, Müslümanların kıssalardan ibaret olan kitaplarında insanın canını sıkacak türden rivâyetler bulunduğunu söylemiş ve akabinde yeryüzünün bir meleğin, meleğin yeşil zümrüitten bir kayanın, kayanın bir boğanın, boğanın, boğanın bir cezvenin, cezvenin bir balığın, balığın da (الريح العقيم) “faydasız bir rüzgârın” üzerine yerleştirildiği ve daha sonra da başı gözü olan yeşil zümrüitten Kafdağı'nın yaratıldığı yönünde bir rivâyet aktarmıştır.⁸² Makdisî bu konuda Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'e isnad edilen sahih rivâyet, icma yok ise nakledilen rivâyetlerin bir inancı gerektirmediğini ifade etmiştir.⁸³

Depremlerin meydana geliş sebeplerini açıklamaya çalışan Makdisî, yeryüzünde meydana gelen hava basıncının yeryüzüne çıkmasıyla zelzele ve seslerin oluşmasına değinmiş ve bu konuda aktarılan İsrâîlî rivâyetleri eleştirmiştir. Makdisî, bu rivâyetlerin ancak Ehl-i kitap nezdinde makbul olacağını, onlara ellerindeki bilgiler konusunda güvenilemeyeceğini ve onların bu olayların Allah tarafından meydana geldiğini ifade etmek için Kafdağı gibi anlatımlara başvurduklarını ifade etmiştir.⁸⁴ Muhammed Hâdî Ma'rife (ö. 1427/2006) de bu konuda aktarılan rivâyetleri ve bunlardaki gerçeğe aykırı yönleri değerlendirmiş ve söz konusu rivâyetlerin İsrâîlîyattan olduğunu söylemiştir.⁸⁵ Kürşat Demirci, bu dağ hakkında aktarılan rivâyetlerin Fars kökenli olduğunu ve buradan İslâm kaynaklarına geçtiğini belirtmiştir.⁸⁶ Nitekim bazı rivâyetlerde somutlaştırılarak aktarılan bu dağın dünyayı kuşattığı ve coğrafi bir yerde var olduğu söylenmiştir.⁸⁷ Ancak bu dağ ile ilgili aktarılan Anka/Hüma/Simurg gibi efsanevi kuşlar⁸⁸ ve bu dağ hakkında tefsirlerde geçen olağanüstü anlatılar bir taraftan bu dağın bilinmezi, kozmolojik olarak da bu dünyanın ötesini temsil ettiğini göstermektedir. Diğer taraftan bunlar o dönemdeki insanların kozmoloji algısını ortaya koymaktadır. Ancak bu türden İsrâîlî rivâyetlerin ve mitlerin tefsirlerde aktarılması, beraberinde bazı sorunlara neden olmaktadır. Nitekim kimi zaman özellikle rivâyetlerin sıhhatinin belirtilmediği tefsirlerde, insanları bu rivâyetlerin sahih veya rivâyetteki bilgilerin doğru olduğu kanaatine sevk edebilmektedir. Ayrıca âyetlerin bu türden rivâyetler üzerinden açıklanması, âyetlerin asıl muradının önüne geçebilmekte ve onların doğru anlaşılmasına mâni olabilmektedir. Nitekim âyetler bu rivâyetler üzerinden tefsir ediliken, depremlerin oluşumu, gökyüzünün renginin nereden

⁷⁹ Makdisî, *el-Bedu ve't-târîh*, 2/6.

⁸⁰ Makdisî, *el-Bedu ve't-târîh*, 2/47.

⁸¹ Makdisî, *el-Bedu ve't-târîh*, 2/49.

⁸² Makdisî, *el-Bedu ve't-târîh*, 2/48-49.

⁸³ Makdisî, *el-Bedu ve't-târîh*, 2/6.

⁸⁴ Makdisî, *el-Bedu ve't-târîh*, 2-37.

⁸⁵ Muhammed Hâdî Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb* (Meşhed: el-Câmi'etu'r-Ravdiyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmî, 2011), 2/728-729.

⁸⁶ Demirci, “Kafdağı”, 24/145.

⁸⁷ Demirci, “Kafdağı”, 24/144.

⁸⁸ Erdoğan, *Klasik Türk Şiirinde Kafdağı ve Hüma*, 12-21.

geldiği, dünyanın oluşum aşamaları veya dünyanın bulunduğu mevki hakkında doğru bilgi edinmek neredeyse imkânsızdır.

Sonuç

Kafdağı hakkında aktarılan harikuladelikler onun efsanevi ve mitolojik olduğunu göstermektedir. Zira hiçbir insanın yeşil zümrütle böyle büyükte bir dağın var olduğunu ve gökyüzünün rengini ondan aldığı vs. bilgileri ispat etmesi mümkün değildir. Bu dağ ile ilgili anlatılardan hareketle onun Fars mitolojisine ait bir mit olduğu ve onun zamanla mitolojik öğeler ile betimlenerek abartılı anlatımlara dönüştürüldüğü de söylenebilir. Öte yandan söz konusu âyetlerin zahirleri ve bağlamlarının aktarılan rivâyetler ile bir bağlantısının olmaması, bu rivâyetlerin o dönemin evren ve dünya algısıyla alakalı olması hasebiyle dinî bir anlatıya sahip olmadığını göstermektedir. Semavî kitaplarda (Kutsal Kitap ve Kur'ân-ı Kerîm) bu dağ ile ilgili bir şeyin aktarılmamış olması, anlatıların mitolojik olduğunu, bir gerçekliğinin bulunmadığını ve bu anlatıların diğer kültürlerden İslam kültürüne geçtiğini göstermektedir. Söz konusu rivâyetlerin Hz. Peygamber'e değil de sahabeye ve Vehb b. Münebbih gibi Ehl-i kitap âlimlerine isnad edilmesi de bunun ayrı bir kanıtıdır. Haliyle bu tür bilgilerin tefsirlerde aktarılması, bunların doğru sayılmasına veya bazı âyetlerin bu anlatılar üzerinden anlaşılmasına sebebiyet verebilmektedir ki bu da âyetlerin doğru yorumlanmasına engel olmaktadır. Âyetlerin, isrâîlî anlatılar olduğu düşünülen ve tarihi gerçekliğe sahip olmayan bu rivâyetlerle açıklanmaması ve bu rivâyetlerin tefsirlerde aktarılmaması en sağlam yol olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şîî ve Sünnî tefsirler göz önünde bulundurulduğunda Kafdağı ile ilgili rivâyetlerin aktarımı konusunda onların arasında bir ayırımdan söz etmek mümkün değildir. Dirayet tefsirlerinde de aynı şey söz konusudur. Rivâyet ağırlıklı ve tasavvufî tefsirlerde genellikle eleştirilmeden aktarılan rivâyetler, dirayet tefsirlerinde daha ihtiyatlı bir şekilde ele alınmaktadır. Rivâyetlerin kimi zaman es geçildiği kimi zaman (فيل) lafzıyla aktarıldığı ve kimi zaman ise eleştirilerek aktarıldığı görülmektedir. Modern dönem müfessirleri ise daha çok rivâyetleri reddetmeye veya tevil etmeye yönelik bir çaba içerisinde olmuşlardır. Rivâyetlere binaen Kafdağı'nın İslam kültüründe bir inançtan öte dünya ve evren algısını ifade ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Zira semavî dinlerde dağların kutsiyeti vahiy eksenlidir.

Kaynakça

- Âlûsî, Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî, fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-seb'el'm-mesânî*. thk. Ali Abdalbârî Atiyye. 16 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2014.
- Ayyâşî, Muhammed b. Mes'ûd. *et-Tefsîrû'l-Ayyâşî*. thk. Hâşim er-Resûlî. 2 Cilt. Beyrût: Muessesetu'l-A'lamî, li'l-Metbû'e, 1991.
- Baş, Mustafa. "Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2013), 165-179.
- Bursevî, İsmâil b. Mustafa el-Hakkî. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrût, Dârü'l-Fikr, ts.
- Dede, Mehmet Fatih. *Kur'an'ın İbâzî Yorumu (Teysiru't-Tefsir Örneği)*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023.
- Demirci, Kürşat. "Kafdağı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/144-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Derveze, İzzet. *et-Tefsîrû'l-hadîs*. 10 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabî, 1963.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahru'l-muhît*. thk. Sıdkî Muhammed el-Cemîl. 11 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2010.
- Eğîter, Adil. "Kafdağı Mitolojisi". *Tarih Mecmuası* 5 (1970), 85-87.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. haz. Asım Cüneyd Köksal - Murat Kaya. 5 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2023.
- Erdoğan, Betül Sena. *Klasik Türk Şiirinde Kafdağı ve Hümâ*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2023.
- Ferrâ', Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Me'ânî'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr-Ahmed Yusuf en-Necâtî. Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-'Âmme, 1980.
- Hammûş, Mekkî b. *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye*. 13 Cilt. Şârika: Câmî'etu's-Şârike, 2008.
- İtfiyyîş, Muhammed b. Yusuf. *Teysiru't-Tefsir*. 17 Cilt. Cezâyir: Dâru't-Tevfikîyye li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2011.
- İbn Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Tefsîru İbn Arabî*. thk. Samîr Mustaff Rabbâb. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırmâtî el-Endelüsî. *el-Muharrarû'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Muhammed Abdüsselâm Abdü's-Şâfi. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2002.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *el-Menâru'l-munîf*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî. Dâru 'Âsime, 1996.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav'. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn 9 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Mehdî Abdürrezzâk. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'Arabî, 2002.
- Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd. *Mehâsinü't-te'vîl*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. 9 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997.
- Kummî, Ali b. İbrâhîm b. Hâşim. *Tefsîru'l-Kummî*. thk. Tayyib Müsevî el-Cezâirî. 2 Cilt-Kum: Dâru'l-Kitâb, 1967.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *Câmi 'u ahkâmi'l-Kur'an, ve'l-mubînu limâ tedemmene mine's-sünneti ve âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfiyyiş. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütü'lbi'l-'Misriyye, 1964.
- Ma'rife, Muhammed Hâdî. *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşib*. 2 Cilt. Meşhed: el-Câmi'etu'r-Ravdiyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmî, 2011.
- Makdisî, Ebû Nasr Mutahhar b. Tâhir. *el-Bedu ve't-târîh*. 6 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtu ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Baslûm. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nuketu ve'l-'uyûn*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.
- Meybüdî, Ebü'l-Fazl Reşîdüddin Ahmed b. Ebû Saîd. *Keşfü'l-esrâr ve 'uddetü'l-ebrâr*. 10 Cilt. Tahran: Emîr Kebîr, ts.
- Mukatil, İbn Süleyman. *Tefsîru Mukâtil*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2003.
- Öz, Ruhullah. *Fahreddîn e-Râzî'nin Perspektifinden Antropomorfizm ve Tenzih*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Öz, Ruhullah. "Fahreddin er-Razî'nin Tanrı Tasavvurunu Üzerine İnşa Ettiği Yedi Öncül". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/22 (2019), 230-249.
- Öz, Ruhullah. *Tanrı'nın Kimliği: Semâvi Kitapların Betimledikleri Tanrı Tipolojileri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-ğayb*. thk. Mektebu Tahkîki Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî. 6 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2000.
- Râzî, Ebü'l-Futûh, Hüseyin b. Ali. *Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cenân*. 20 Cilt. Meşhed: Bunyâdi pejuheşhayi İslâmî, 1987.
- Rızâ, Reşîd. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*. 12 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-'Âmme, 1990.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *el-Keşfu ve'l-beyân*. thk. Ebu Muhammed İbn 'Âşûr. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.
- Semerkandî, Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîru Ebi'l-Leys*. thk. Ömer el-Umrevî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1993.
- Seyyid Kutub, Seyyid b. Kutub b. İbrâhîm b. Hüseyin. *Fî Zilâli'l-Kur'an*. 6 Cilt. Kahire: Dârü's-Şurûk, ts.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *ed-Dürri'l-mensûr fî't-tefsîri bi'l-me'sûr*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 1993.
- Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin b. Muhammed. *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'an*. 20 Cilt. Beyrût: Muessetü'l-A'lemî, 1971.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *et-Tefsîru'l-kebîr*. 6 Cilt. İrbid: Dârü'l-Kitabi's-Sekâfi, 2007.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi 'ü'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân*,. 30 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1992.
- Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl. *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Fadlullâh el-Yezdî et-Tabâtabâi- Hâşim er-Resûlî. 10 Cilt. Tahran: Nâsir Hasru, 1993.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Tûrâsi'l-Arabî, ts.
- Tüzel, Ahmet. "Türk Halk Hikâyelerinde Kâf Dağı Motifi Üzerine Bir İnceleme". *TÜRKİ- TİG Kültür Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2022), 128-136.
- Yıldız, Mustafa. "Tâhir b. Âşûr'un et-Tahrîr ve't-Tenvîr İsimli Tefsirinde Klasik İsrâiliyata Yaklaşımlar". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2022), 50-77.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-Tenzîl ve 'uyunu'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*. tsh. Mustafa Hüseyin Ahmed. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1987.
- Diyanet Vakfı Meali*. Erişim 06 Ağustos 2024. kuranmeali.com
- Kitab-ı Mukaddes*. Erişim 06 Ağustos 2024. kutsalkitap.info.tr
- Wikipedia. "Fuji Dağı". Erişim 06 Ocak 2023. [Fuji Dağı - Vikipedi \(wikipedia.org\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Fuji_Dağı)
- Wikipedia. "Emei Dağı". Erişim 06 Ocak 2023. [Emei Dağı - Vikipedi \(wikipedia.org\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Emei_Dağı)
- Wikipedia. "Meru Dağı". Erişim 06 Ocak 2023. [Meru Dağı - Vikipedi \(wikipedia.org\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Meru_Dağı)
- Wikipedia. "Olimpos Dağı". Erişim 06 Ocak 2023. [Olimpos Dağı - Vikipedi \(wikipedia.org\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Olimpos_Dağı)
- Wikipedia. "Elburz Dağı". Erişim 29 Ağustos 2024. [Elburz Dağı - Vikipedi \(wikipedia.org\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Elburz_Dağı)

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Hüseyin ZAMUR

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The author declares that he have no competing interests.